ЩIэныгъэ тхыгъэ
УДК 821.352.3
DOI: 10.31143/2542-212X-2025-4-394-409
EDN: UCSHEE

ТХЬЭГЪЭПСЭУ УВЖЫКЪУЭ И УСЫГЪЭР: ЗЫХУЭУНЭТIА ЛЪАПIАГЪЭХЭР, ЖАНР ЗЭХЭЛЪЫКIЭР, ГЪЭПСЫКIЭР

Хьэвжокъуэ Людмилэ Борис ипхъу
Гуманитар къэхутэныгъэхэмкIэ институт – Федеральнэ къэрал бюджет щIэныгъэ IуэхущIапIэ «Урысейм щIэныгъэхэмкIэ и академием и Къэбэрдей-Балъкъэр щIэныгъэ центр» Федеральнэ щIэныгъэ центрым» и филиал, Налшык, Урысей, lyudmila-havzhokova.86@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9931-7726

Аннотацэ. Къэхутэныгъэр зыхуэгъэпсар адыгэ (шэрджэс) усакIуэ, тхакIуэ Тхьэгъэпсэу Увжыкъуэ Асчэрбий и къуэм (1961 гъ.къ.) и усыгъэр къызэщIэкъуауэ джынырщ. Апхуэдэ щIэныгъэ лэжьыгъэ нобэр къыздэсым зэрыщымыIар мы тхыгъэм и мыхьэнэмрэ и щIэщыгъуагъымрэ щыхьэт тохъуэ. Къэхутэныгъэм лъабжьэ хуэхъуар усакIуэм и «Дуней гущэ» (2001), «Тхьэм и бынхэр» (2007), «МэкIэрахъуэ дунейр» (2023) тхылъхэм щызэхуэхьэса усыгъэ тхыгъэхэрщ – усэхэр, усэ кIэщIхэр, сюжет зиIэ усэхэр, усэу тха ауанхэмрэ гушыIэхэмрэ, сонетхэр, поэмэхэр, басняхэр, балладэхэр, шыпсэхэр, таурыхъхэр. Лэжьыгъэм къыщыхэгъэщхьэхукIащ Тхьэгъэпсэум и усыгъэм и унэтIыныгъэ нэхъыщхьэхэр, лъапIагъэу къыхэщхэр, ахэр зи лъабжьэ лирикэ лIэужьыгъуэхэр – филофософие, хэкупсэ, жылагъуэ (жылагъуэ-политикэ, жылагъуэ-экономикэ мотивхэр), лъагъуныгъэ, пейзаж лирикэр. Щхьэхуэу джа хъуащ дызыхэплъэ усыгъэм и жанр зэхэлъыкIэмрэ тхыгъэхэм я гъэпсыкIэмрэ. Язынықъуэ тхыгъэхэр зэрыт жанр е жанр фащэ дыдэр ахэр усакIуэм зэригъэнэхуам къыщхьэщыкIыу убзыхуа хъуащ. Апхуэдэу, Тхьэгъэпсэу У. и усыгъэм щIэщыгъуэу къыхэщхьэхукIащ сонетхэр, сюжет зиIэ усэхэр, «ЩакIуэм и хъыбар» поэмэр. Къэхутэныгъэм кърикIуахэр лъэпкъ литературэр зыджхэмрэ езыгъэджхэмрэ, апхуэдэуи абы теухуауэ щIэныгъэ лэжьыгъэ зытххэм яхуэщхьэпэнущ.

Зэрыгъуазэ псалъэхэр: адыгэ (шэрджэс) литературэ, усыгъэ, Тхьэгъэпсэу Увжыкъуэ, лирикэ, лъапIагъэ, жанр, жанр фащэ, гъэпсыкIэ.

Цитатэ къызэрыхэпхынур: Хьэвжокъуэ Л.Б. Тхьэгъэпсэу Увжыкъуэ и усыгъэр: зыхуэунэтIа лъапIагъэхэр, жанр зэхэлъыкIэр, гъэпсыкIэр // Электронный журнал «Кавказология». – 2025. – № 4. – С. 394-409. – DOI: 10.31143/2542-212X-2025-4-394-409. EDN: UCSHEE.

© Хьэвжокъуэ Л.Б., 2025

Original article

POETIC WORK OF UVZHUK THAGAPSOV: VALUE ORIENTATIONS, GENRE PARADIGM, POETICS

Lyudmila B. Khavzhokova
The Institute for the Humanities Research – Affiliated Kabardian-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences, Nalchik, Russia, lyudmila-havzhokova.86@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9931-7726

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the poetic work of the Adyghe (Circassian) poet and writer Uvzhuk Askerbievich Tkhagapsov (born in 1961). The relevance and novelty of the study are confirmed by the absence of scientific works on the stated topic in national literary criticism. The material for the study is the poetic works included in the author's collections "The Cradle of Peace" (2001), "Children of God" (2007), "The Earth Spins" (2023) – poems, short poems, satirical and humorous poems, sonnets, poems, fables, ballads, fairy tales. The main motives and value orientations are revealed, the varieties of the poet's lyrics are highlighted – philosophical, patriotic, civic (socio-political, socio-economic motives), love, landscape lyrics. The genre paradigm and poetics of U. Tkhagapsov's works are considered, the correspondence/non-correspondence of some works to the author's definition of the genre is established. Sonnets, plot (fabular) poems, and the poem "Hunting Stories" are highlighted. The obtained results can be used in the educational and research process.

Keywords: Adyghe (Circassian) literature, poetry, Uvzhuk Tkhagapsov, lyrics, value orientations, genre, genre form, poetics.

For citation: Khavzhokova L.B. Poetic work of Uvzhuk Thagapsov: value orientations, genre paradigm, poetics. IN: Electronic journal «Caucasology». – 2025. – № 4. – P. 394-409. – DOI: 10.31143/2542-212X-2025-4-394-409. EDN: UCSHEE.

© Khavzhokova L.B., 2025

Научная статья

ПОЭТИЧЕСКОЕ ТВОРЧЕСТВО УВЖУКА ТХАГАПСОВА: ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ, ЖАНРОВАЯ ПАРАДИГМА, ПОЭТИКА

Людмила Борисовна Хавжокова

Институт гуманитарных исследований – филиал Кабардино-Балкарского научного центра Российской академии наук, Нальчик, Россия, lyudmila-havzhokova.86@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9931-7726

Аннотация. В статье проводится комплексный анализ поэтического творчества адыгского (черкесского) поэта и писателя Увжука Аскербиевича Тхагапсова (1961 г.р.). Актуальность и новизна исследования подтверждаются отсутствием в национальном литературоведении научных работ, посвященных заявленной теме. Материалом исследования послужили поэтические произведения, вошедшие в авторские сборники «Колыбель мира» (2001), «Дети бога» (2007), «Крутится земля» (2023), – стихи, короткие стихотворения, сатирические и юмористические стихи, сонеты, поэмы, басни, баллады, сказки. Выявлены основные мотивы и ценностные ориентации, выделены разновидности лирики поэта – философская, патриотическая, гражданская (социально-политические, социально-экономические мотивы), любовная, пейзажная лирика. Рассмотрена жанровая парадигма и поэтика творчества У. Тхагапсова, установлено соответствие/несоответствие некоторых произведений авторскому определению жанра. Выделены сонеты, сюжетные (фабулярные) стихотворения, поэма «Охотничьи истории». Полученные результаты могут найти применение в образовательном и исследовательском процессе.

Ключевые слова: адыгская (черкесская) литература, поэзия, Увжук Тхагапсов, лирика, ценностные ориентации, жанр, жанровая форма, поэтика.

Для цитирования: Хавжокова Л.Б. Поэтическое творчество Увжука Тхагапсова: ценностные ориентации, жанровая парадигма, поэтика // Электронный журнал «Кавказология». – 2025. – № 4. – С. 394-409. – DOI: 10.31143/2542-212X-2025-4-394-409. EDN: UCSHEE.

© Хавжокова Л.Б., 2025

Дызэрыт зэманым адыгэ литературэр, дыхуей-дыхуэмейми, езы лъэпкъыми хуэдэу, хэгъуэгу зыбжанэкIэ зэкIэщIэчащ, абы къыхэкIкIэ къэбэрдей, шэрджэс, адыгей, хэхэс адыгэ (е хыщIыб адыгэ) литературэу зэхэгъэщхьэхукIауэ дытепсэлъыхьын хуей мэхъу. Абы къикIыркъым ахэр зэщымыщу, зэхамэу, атIэ зы жыгым къыкъуэжа къудамэ цIыкIухэу е «зылI и быну» къэлъытэн хуейуэ аращ. Апхуэдэу лъэпкъ литературэр гуэшыныр куэд щIауэ къежьа Iуэхущ, абы щхьэусыгъуэ хуэхъуахэри зэмылIэужьыгъуэщ, тхыдэм къыхэщыж жылагъуэ-политикэ Iуэхугъуэ пыухыкIахэм къыщегъэжьарэ адыгэбзэм и къуэпсхэу литературэбзэу тIу (адыгеибзэмрэ къэбэрдей-шэрджэсыбзэмрэ) къэрал унафэкIэ къызэращтам и деж щиухыжу. Зы зэман а бзэхэм я алыфбейхэр зэхагъэхьэжу зы бзэ къыхащIыкIыжыну щIэныгъэлIхэри, тхакIуэ-усакIуэхэри, щэнхабзэ лэжьакIуэхэри, лъэпкъ Iуэху зезыхьэ нэгъуэщI IэщIагъэлI куэди иужь итахэщ, абы щIэныгъэ конференцэхэри къинэмыщI зэхуэс-зэIущIэхэри мызэ-мытIэу иращIэкIащ, ауэ нобэр къыздэсым ар яхузэфIэкIакъым. Абы и щхьэусыгъуэри гурыIуэгъуэщ: псалъэм папщIэ, ди къэралым и кIуэцIкIэ нэхъыбэу адыгэ зыщыпсэу хэгъуэгуищым ящыщу Адыгей Республикэм адыгеибзэр щызокIуэ, абыкIэ я телевиденэр, радиор, еджапIэхэр, сабий гъэсапIэхэр щолажьэ, а бзэмкIэ тхылъхэр щытрадзэ, газетхэмрэ журналхэмрэ къыщыдокI. Апхуэдэ дыдэуи Къэбэрдей-Балъкъэрымрэ Къэрэшей-Шэрджэсымрэ я IуэхущIапIэ псоми зэхуэдэу къэбэрдей-шэрджэсыбзэр къыщагъэсэбэп, абы щыгъуэми къэбэрдейхэмрэ шэрджэсхэмрэ я лексикэм зэщхьэщыкIыныгъэ мащIэхэри иIэу. Бзэхэм нэмыщI, щIыпIэ щхьэхуэхэм диалектхэмрэ говорхэмрэ щызокIуэ. А псор къэплъытэмэ, мызыгъуэгукIэ гурыIуэгъуэращи, адыгэр щIыпIэ-щIыпIэкIэ зэпэIэщIэу щытыхукIэ икIи лъэпкъ литературэр къызэрагъэщI бзитIыр щыIэхукIэ, «къэбэрдей», «шэрджэс», «къэбэрдей-шэрджэс», «адыгей», «хэхэс адыгэ» терминхэмкIэ езы адыгэ литературэри зэхэдгъэщхьэхукIын хуей хъунущ [более подробно об этом см.: Хавжокова 2022: 773-813]. Апхуэдэ гуэшыкIэм упщIэ бжыгъэншэхэри зэдауэ мыухыжхэри кърокIуэ, ауэ щхьэж дызыхуейр жытIэкIэ зэфIэкIыркъым, сыт хуэдэ къэхутэныгъэри, ар тхыдэм, щэнхабзэм, бзэм, IуэрыIуатэм, литературэм е нэгъуэщI унэтIыныгъэхэм ехьэлIауэ ирехъуи, зытещIыхьыпхъэр Iуэхур зэрыщыт дыдэращ.

Адыгэ литературэм и Iуэхур зэрыщытыращи, XX лIэщIыгъуэм и 20-30 гъэхэм абы и къуэпс щхьэхуэхэу Адыгейм, Къэбэрдей-Балъкъэрым, Къэрэшей-Шэрджэсым къыщежьа-щызэфIэувахэм я зыужьыныгъэр, куэдми-мащIэми, зыгуэрхэмкIэ зэщхьэщыкIыурэ къогъуэгурыкIуэ – псалъэм папщIэ, жанр зэхэтыкIэкIэ, зытеухуа-зэрыухуа и лъэныкъуэкIэ (усэ гъэпсыкIэри хиубыдэу), уеблэмэ тхыгъэхэм тегъэщIапIэ яхуэхъу лъапIагъэхэмкIэ, нэгъуэщIхэмкIи. Ауэ щыхъукIи, зы лъэпкъ литературэм и къуэпсу щыткIэрэ, ахэр куэдкIэ зэтохуэ, зэподжэж – къапщтэмэ, адыгэм и зэхэщIыкIыр, щыIэкIэ-псэукIэр, IуэрыIуатэр,

мифологиер, хабзэр, диныр, тхыдэр къызэщIэзыкъуэ образхэмрэ абыхэм ехьэлIа гупсысэхэмкIэ («национальное своеобразие» жыхуэтIэмкIэ) зэрыпсыхьамкIэ. Ахэращ лъэпкъым псэемыблэжу хуэлажьэ тхакIуэ-усакIуэ нэсхэм я тхыгъэхэм нэхъыбэрэ лъабжьэ яхуэхъур. АрщхьэкIэ къедбжэкIа лъапIагъэхэр куэдым я IэдакъэщIэкIхэм мащIэ-мащIэурэ хэухуэнауэ яхэплагъуэми, зи творчествэ псор адыгагъэмрэ адыгэм и дуней лъагъукIэмрэ я гъуджэу гъэпсахэр закъуэтIакъуэххэщ – КIэрашэ Тембот, МэшбащIэ Исхьэкъ, Гъубжокъуэ Лиуан, IутIыж Борис, Уэрэзей Афлик, Бещтокъуэ Хьэбас, Бемырзэ Мухьэдин, Бицу Анатолэ, Тхьэгъэпсэу Увжыкъуэ, ныбжькIэ нэхъ щIалэхэм ящыщу Бемырзэ Зураб, Чэнджэщауэ Артур сымэ хуэдэхэращ, зи цIэ къитIуэну къытщыгъупщэнкIэ хъун нэгъуэщI зыбжани яхэту. Мы гупым адыгэ литературэм и адыгей, къэбэрдей, шэрджэс къуэпс нэхъыщхьищри къызэщIеубыдэ. Мыбы хыхьэ дэтхэнэ тхакIуэ-усакIуэми гулъытэ лей хуэфащэщ икIи я нэхъыбэми датетхыхьащ, ауэ нобэр къыздэсым зи творчествэм дыхунэмысахэри яхэтщи, а щыщIэныгъэхэр зэрыдгъэзэкIуэжыным иужь дитщ. Апхуэдэщ шэрджэс усакIуэ, тхакIуэ, журналист, Урысейм и Журналистхэми и ТхакIуэхэми я зэгухьэныгъэхэм икIи ТворчествэмкIэ Дунейпсо Академием хэт, Къэрэшей-Шэрджэсымрэ Адыгей Республикэмрэ щIыхь зиIэ я журналист Тхьэгъэпсэу Увжыкъуэ Асчэрбий и къуэр (1961 гъ.къ.) [см.: Адыгские писатели… 2023: 122-126].

Тхьэгъэпсэу Увжыкъуэ тхакIуэ, усакIуэ, щэнхабзэ лэжьакIуэ, щIэныгъэлI цIэрыIуэ куэд зи куэщI ирапIыкIа Инжыдж псыхъуэм, къуажэкIэ Али-Бэрдыкъуэ (Хьэгъундыкъуей) къыщыхъуащ. Ар дыдэм къыщыхъуа Бемырзэ Мухьэдин лIэщIыгъуэ плIанэкIэ узэIэбэкIыжмэ пэжу гу лъитэгъат «цIыхубэ усакIуэ къудейуэ плIы (езы Бемырзэри яхэту. – *Хь.Л.*) къызыдэкIа а къуажэм ижь угъурлыр Увжыкъуи къызэрыщIихуам» [Бемурзов 2001: 5].

Тхьэгъэпсэур лъэпкъ литературэм усыгъэкIэ къыхыхьами, иужьрей лъэхъэнэм прозэ тхыгъэхэри и къалэмыпэ къыпокI. Абы и IэдакъэщIэкIхэр щызэхуэхьэсауэ щхьэхуэу тхылъищ къыдэкIащ: «Дуней гущэ» [Тхагапсов 2001], «Тхьэм и бынхэр» [Тхагапсов 2007], «МэкIэрахъуэ дунейр» [Тхагапсов 2023]. Мыбыхэм хыхьа тхыгъэхэр жанркIи, я ухуэкIэкIи, зытеухуа IуэхугъуэхэмкIи, ахэр зыхуэгъэза-зытегъэпсыхьа и лъэныкъуэкIи куэду зэмылIэужьыгъуэщ.

Тхьэгъэпсэу У. и усыгъэм нэхъ кууэ зыщызыужьахэм ящыщщ философие, хэкупсэ, жылагъуэ (жылагъуэ-политикэ, жылагъуэ-экономикэ) лирикэ лIэужьыгъуэхэр. Абыхэм нэхърэ нэхъ мащIэу щытми, усакIуэм и тхылъхэм щIыпIэ хэха щаубыд лъагъуныгъэ, пейзаж лирикэм, цIыкIухэм папщIэ усэхэм, ауанхэмрэ гушыIэхэмрэ. Иужьрейхэр усыгъэуи прозэуи тхауэ урохьэлIэ. Апхуэдэуи «МэкIэрахъуэ дунейр» тхылъым урысыбзэкIэ тхахэри а бзэмкIэ зэрадзэкIахэри хыхьащ.

ЗыкъомкIэ зэпэгъунэгъуу икIи языныкъуэхэм деж зэхэгъэшыпсыхьауэ къакIуэ философие, хэкупсэ, жылагъуэ мотивхэр зи лъабжьэ усэхэм гъащIэм и мыхьэнэр, иджырей лъэхъэнэр, цIыхухэм я зэхэтыкIэ-зэхущытыкIэхэр IупщIу къыщыгъэлъэгъуащ. Апхуэдэхэм гупсысэ нэхъыщхьэу щыпхрышар усакIуэр зыгъэпIейтей, зытегузэвыхь Iуэхугъуэхэрщ – кIуэ пэтми лъэпкъым и цIыхухэм бзэр, хабзэр, цIыхугъэр, гъэсэныгъэр, напэр, пэжыгъэр, лIыгъэр, уеблэмэ езы

Ухыгъэ дыдэри ІэщІыб ящІу, мылъкумрэ щхьэхуещэ псэукІэмрэ япэ зэрырагъэщырщ. Мис, псалъэм папщІэ, усэ зэмылІэужьыгъуэхэм дызыщрихьэлІэ щапхъэ зыбжанэ: «*Иджы гупсысэр псыдзэу къэутхъуауэ, / ЕмыкІури екІури тфІызэхозэрыхь. / Ямыгъэса нэхъыщІэхэр сэхъуауэ, / Нэхъыжь хьэлыншэм хуамыщІыжу дзыхь*» [Тхагапсов 2023: 49]; «*Нобэ куэдым Тхьэ зэхуаІуэ, / ЯмыІэжми Тхьэ*» [Тхагапсов 2023: 55]; «*Мысэм щІегуэ хейр, – / Хеш щІыхьыншэ гъуэгур*» [Тхагапсов 2023: 79]; «*Къару зыгъуэтыр хабзэм доджэгу зэхифыщІэу, / Адэ щІэиныр цеижь пытхъахуэ къыфІэщІу*» [Тхагапсов 2023: 88], «*“Напэ уиІэ?” – жиІэу нэкІум тоуІуэж, / Жыгым фІэс кІыгугуу и цІэр иреІуэж. / Бегъымбар хъуа фІэщІми, зэрыцІыху жьгъейщ, / А нэмэз зыхуищІри Тхьэуэ фІэщ щІыгъуейщ…*» [Тхагапсов 2023: 196], н.ку.

А псор къыщритхэкІкІэ усакІуэм фадафэхэм, къулыкъущІэкъухэм, щыкІахэм, щытхъу лъыхъуэ зэпытхэм, сондэджэрхэм я образ гуемыІухэр сурэтым хуэдэу уи нэгу къыщІегъэувэ, уеблэмэ, и губжьыр къытекІуэу, мис мыпхуэдэу гуащІэІуэу щыпсалъи къыхэхуэу:

ЦІыхугъэншэ-щІыхьыншэ бажэжь,
Къэрал хабзэр здыхуеймкІэ зышэщІ,
ЩІакІуэ Іув, щІакІуэ быдэ, бэшэч!.. –
Напэ Іув, напэ быдэ, куэпэч!!!
[Тхагапсов 2001: 30]

Мыпхуэдэ усэкІэм художественнэ лъапІагъыу хэлъыр мащІэми, ар зи ІэдакъэщІэкІыр абыкІэ бгъэкъуаншэ хъуну къыщІэкІынкъым, сыту жыпІэмэ, япэрауэ, дэтхэнэ усакІуэ нэсми хуэдэу, ар, мыхъумыщІагъэ лъэпкъ и гум худэмыгъахуэу, пэжым и телъхьэщи. ЕтІуанэрауэ, мыр Тхьэгъэпсэу Увжыкъуэ зэсагъэжьу сыт щыгъуи зытет и тхэкІэ хьэлкъым, и гупсысэр нэхъ щабэу, телъэщІауэ икІи кууэ къызэриІуэтэн Іэзагъэ бгъэдэмылъуи щыткъым. ИужьреймкІэ щыхьэтщ абы и адрей усыгъэхэри прозэ тхыгъэхэри. Абыхэм къазэрыхэщымкІэ, ар къэзыухъуреихь псоми яхущІэбжэу, тхьэусыхафэр игъэшу псэухэм икІи апхуэдэу тхэхэм ящыщкъым. Сыт хуэдиз гутехуэгъуей, гъэпцІагъэ, фэрыщІагъ гъащІэм щримыхьэлІами, а гъащІэм и ІэфІагъыр усакІуэм зэхещІэ, абы нэхъ лъапІэ зэрыщымыІэри фІыуэ къыгуроІуэ. И зы усэм деж щетх:

Гугъэ нэхухэр гуауэу лъэлъэжами,
Угужьейуэ гугъэр къуэплъхьэжами,
НасыпыщІэм уегъэгуфІэжыф. –
Сыту гъащІэр гъэщІэгъуэну ІэфІ!..
[Тхагапсов 2007: 10]

НэгъуэщІ и зы усэм дежи усакІуэм гъащІэр фІыуэ зэрилъагъур къыхэщу, абы ифІри и Іейри гурэ псэкІэ къищтэу, фІыщІэ псалъэкІэ зыщыхуегъазэ:

УкъызгурыІуэн си гугъэу, гъащІэ,
Мы дунеижьым сыщохьэщІэ.
<…>

СыбгъэджэлакӀи – сымыхыщӀэ.
Къысхуугигугъэри сымыщӀэ...
Насыпу сиӀэр зы ӀэмыщӀэ?!.
ТӀум щыгъуи уэ пхузощӀыр фӀыщӀэ.
[Тхагапсов 2007: 12-13]

Философие лирикэм пэгъунэгъуу, языныкъуэхэм дежи абы и зы къуэпсу, Тхьэгъэпсэум и тхыгъэхэм жылагъуэ мотивхэр къахощхьэхукӀ. Абыхэм цӀыхухэм я зэхэтыкӀэ-зэхущытыкӀэхэм кӀуэ пэтми хэпщӀыкӀыу зэрызахъуэжыр, щэн-къэщэхун Ӏуэхухэр гъащӀэм тепщэ зэрыщыхъур, щӀэблэм гъэсэныгъэ екӀу зэрахэмылъыжыр, нэгъуэщӀ куэди къызэщӀаубыдэ, жылагъуэ Ӏуэхухэр политикэм щыхуэкӀуэжи къэхъуу.

БлэкӀа лӀэщӀыгъуэм и 90 гъэхэм, «перестройкэ» цӀэр зытеӀукӀа лъэхъэнэм, ди къэралым щекӀуэкӀа зэхъуэкӀыныгъэшхуэхэр гъащӀэм и гъуджэу къалъытэ литературэми къытещащ, абыхэм тхакӀуэ-усакӀуэхэри хуит зэращӀ мардэрэ я зэфӀэкӀ къызэрихькӀэрэ пэджэжахэщ, гуащӀэӀуэу, пхъашэу жыпӀэ мыхъунухэр щӀагъыбзэм щӀагъапщкӀуэу е гушыӀэм хуагъакӀуэу; ноби абы тетхыхьхэр щыӀэщ. Тхьэгъэпсэу Увжыкъуи къыхэдгъэща лъэхъэнэри иджырей зэманри къызэщӀэзыубыдэ апхуэдэ тхыгъэ зыбжанэ иӀэщ – «Перестройкэ» (ауан; 1997), «Ӏуэху гуэри мэкӀуатэ» (2014), «Ей, Америкэшхуэ» (ауан; 2014), «И снова в бой» (2022) жыхуиӀэхэр. Я фӀэщыгъэхэми къызэрагъэлъагъуэщи, мыбыхэм къэрал кӀуэцӀ зэхэтыкӀэ къудейр мыхъуу, дуней псом щызэрахьэ икӀи щызэрахъэ жылагъуэ-политикэ Ӏуэхухэр къыхощ. УсакӀуэ набдзэгубдзаплъэм хеймрэ мысэмрэ хъарзынэу хузэхогъэкӀ, языныкъуэ къэралхэмрэ къэрал унафэщӀхэмрэ ялэжь щӀэпхъэджагъэхэр, абыхэм цӀыхубэм ирах лейр сэтей къещӀ икӀи, къалэм нэхъ Ӏэщэ ӀэщӀэмылъу, и псалъэ шэрыуэхэмкӀэ апхуэдэхэм япэщӀэтщ.

ИщхьэкӀэ къызэрыщыхэдгъэщащи, Тхьэгъэпсэу У. нэхъыбэ дыдэу зыгъэпӀейтейри, гуфӀэгъуэ-гугъапӀэкӀэ зытетхыхьри, и хэкупсэ лирикэр зэрыщыту къызэщӀэкъуауэ зытегъэпсыхьари лъэпкъ Ӏуэхуращ. Абы теухуауэ усакӀуэм и Ӏэдакъэ къыщӀэкӀа усэхэр я бжыгъэкӀэ куэд мэхъу: «Ди адыгэбзэ», «Адыгэ пщащэм», «Хабзэжь уардэ», «Адэжь лъахэ», «Хабзэжь», «Адыгагъэ», «Адыгэ Ӏэнэ», «Адыгэ», «Си насыпщ», «И насыпщ», «Сытесщ адыгэш», «Ди Хэку и уафэ», «НэхъыжьыфӀ», «Лъэпкъ бэшэч», «Лъэпкъ щхьэмыгъазэ», «Гугъущ уадыгэну» (Бемырзэ Мухьэдин и усэм пэджэжу), нэгъуэщӀ зыбжани. Мыбыхэм къыщыӀуэтахэр зэхэплъхьэжмэ, адыгэм и дуней псо къагъэщӀ: лъэпкъым и гупсысэкӀэр, Ӏуэху зехьэкӀэр, и тхыдэр къызэрыгъуэгурыкӀуар, нобэ иӀэ хъуа псэукӀэр, адыгэ хабзэ екӀур, хэкум и дахагъыр, адыгэ шхыныгъуэхэм я ӀэфӀагъыр, адыгэлӀым и хахуагъыр, адыгэ пщащэм и теплъэ гуакӀуэмрэ хьэл-щэн Ӏэдэбымрэ, адыгэшым и жэрагъымрэ бэшэчагъымрэ, анэдэлъхубзэм и къулеягъымрэ шэрыуагъымрэ икӀи нэгъуэщӀ куэди ӀупщӀу уи нэгу къыщӀагъэувэ. Псалъэм папщӀэ, блэкӀам хуеплъэкӀыж-хуехъуэпсэкӀыжу, усакӀуэм и зы усэм мыпхуэдэу щетх:

А лъэпкъыр дэгъагъэт адэжь Хабзэ екӀум,
Нэхъ уарди имысу яӀуатэт мы Хэкум.
Вагъуэбжу бэгъуауэ шагъдийхэр зэрахуэт,
ЦӀыхугъэ – Тхьэ Хабзэр мыбзэщхъуу зэрахьэт.
[Тхагапсов 2023: 90-91]

Мыбдежым дызыхэплъэр теплъэгъуэ телъыджэщ, ауэ адыгэм и дунейр гуфIэгъуэ, дахагъэ зэфэзэщу усакIуэм къигъэлъагъуэркъым (фIыри Iейри щызекIуэ щIылъэ гъащIэм и кIуэцIкIэ апхуэдэу щытынкIи Iэмал иIэкъым). А Iуэхум ехьэлIауэ гурэ псэкIэ игъэв бэлыхьхэм ар «Гукъеуэ», «Адыгагъэ» «ДиIэжккъым нэхъыжь», «Ди зэхэтыкIэр», «Зэгуауд лъэпкъыгур», «Жылэ хэкIуэдэж», «Нэрынэр махэмэ…», «Сыт ди Iэмал?», «ГурыфIыгъуэншэ», «Напэншэхэр», «Уадэншэ сыдж» усэхэм деж зэIухауэ щытопсэлъыхь. ИтIани лъэпкъым къэкIуэну нэхутхьэху зэриIэр абы хьэкъыу и фIэщ мэхъу икIи и гущIэм щигъафIэ гугъапIэ-хъуэпсапIэхэр щIиуфэркъым:

Адэжьхэр псэущ гуащIэхукIэ гукъэкIыжыр,
Гугъэр диIэхукIи псэр IэфI къытфIегъэщI.
Къухьэжми Дыгъэр, гуфIэу къыкъуокIыжыр,
Ищтэжми зы псэ, псэщIэ Тхьэм къегъэщI.
[Тхагапсов 2023: 101-102]

Апхуэдэуи усакIуэр адыгэм къыщIэхъуэ щIэблэщIэм хабзэжьхэр къызэрагъэпсэужым, ди ныпым щIыгъуу абыхэм адэжьхэм я щIыхьри зэраIэтыжым, езы лъэпкъри гъуэгу махуэ зэрытеувэжым хуабжьу щогуфIыкI. И зы усэм къызэрыщигъэлъагъуэмкIэ, адыгэм и къэкIуэнур екIуу зыгъэпсыфын щIэблэ щыпкъэ нобэ ди лъэпкъым къыщIохъуэ. Апхуэдэ ныбжьыщIэхэм

БлэкIам хуэфащэу яIэщ плъапIэ,
ИкIи ящIэтщ адэжьхэм ялъ.
Теувэ хъуми щIакIуэ кIапэ,
ЖрагъэIэнущ «АдыгэлI»!
[Тхагапсов 2023: 77-78]

Тхьэгъэпсэу У. и хэкупсэ лирикэм абы и «хэку цIыкIум» («малая родина» жыхуэтIэм) теухуа усэхэри зы къуэпсу къыгуэжащ. Апхуэдэхэщ ар къыщыхъуа жылэжьым, абы и гъунэгъу къуажэхэм, и сабиигъуэмрэ щIалэгъуэмрэ щигъэкIуа псыхъуэм теухуахэр; адэжь лъапсэр къэзыухъуреихь бжьэпэхэмрэ бгыхэмрэ, мэкъуауэ здэкIуэу щыта щIыпIэхэр къызыхэщыжхэр; апхуэдэуи еджапIэ нэхъыщхьэр къыщиуха икIи и гъащIэм щыщ Iыхьэф I щрихьэкIа Налшык къалэ хуигъэпсахэр – «Хьэгъундыкъуей», «Сытетщ бгыпэм», «Си лъахэ», «Уэгъумрэ уэшхымрэ», «Мэкъуауэ», «Ди Инжыдж цIыкIу», «Жьакуэ-на-ЛампIу», «Жьакуэ – бгырыс жылэ», «Налшык», «Налшык сыкIуэнущ», нэгъуэщIхэри.

Хэкупсэ лирикэм хыхьэу Тхьэгъэпсэум и IэдакъэщIэкIхэм иджыри зы усэ гуп къахощхьэхукI. Ахэр лъэпкъ IуэрыIуатэмрэ мифологиемрэ лъабжьэ зыхуэхъуахэрщ е абыхэм ящыщ мотивхэмрэ образхэмрэ зыхэухуэнахэрщ – «Редадэ», «Нартхэр», «Сосрыкъуэ», «Iэдииху». Мыбыхэм лъэпкъым и тхыдэ жыжьэри яхэгъэшыпсыхьащ – псалъэм папщIэ, лъэпкъ лIыхъужь Редадэ тэмтэрэкъеипщ Мстислав зэребэнам, зэщхьэгъусэхэу Iэдиихурэ Псэбыдэрэ икIи Iэдииху и чэщанэу Инжыдж псыхъуэ къыщхьэщытым теухуа хъыбархэр.

ИщхьэкIи къызэрыхэдгъэщащи, сыт и щхьэусыгъуэми, Тхьэгъэпсэу У. и усыгъэм лъагъуныгъэ лирикэр хэпщIыкIыу щынэхъ мащIэщ. ЗыкъомкIэ ар

хуэпхь хъуну къыщIэкIынщ адыгэлIым и гухэлъыр зэIухауэ иIуатэу зэрымыхабзэм, ди зэманым апхуэдэ Iуэху еплъыкIэм куэд темытыжми. Абы щыгъуэми усакIуэм и тхылъхэм гухэлъ усэ Iэрамэхэми уащрохьэлIэ. Ахэр гурыщIэ нэхурэ лъагъуныгъэ куукIэ гъэнщIахэщ, абыхэм гуфIэгъуи гуауи щызэщIэлъщ. Псалъэм папщIэ, усакIуэм и тхыгъэхэр псори къыщызэщIэкъуа «МэкIэрахъуэ дунейр» ещанэ тхылъым лъагъуныгъэ лирикэр «Гухэлъ макъамэ» фIэщыгъэм щIэт Iыхьэ щхьэхуэу итщ. Абы хыхьахэщ «Гукъеуэ уиIэм», «Уи гъусэщ си гур», «Уэсыр сигу пыкIкъым», «ПIалъэншэ гухэлъ», «СиIэщ гугъэ», «ПцIащхъуэ», «Дытету нэпкъ зырызым», «Жэщмыжей» усэхэр, нэгъуэщI зыбжани. Мыхэр щIэбджыкIа нэужь, «ПцIащхъуэ» усэр лъэныкъуэкIэ «къахокIуэт» – япэрауэ, абы къыщыхъуа-къыщыщIауэ усакIуэм къритхэкIахэм зэман кIыхькIэ уамыутIыпщыжу узэрызэщIаIыгъэмкIэ. Мис мыбдежым псом хуэмыдэжу наIуэ щохъу Бемырзэ Мухьэдин: «Увжыкъуэ <…> и усэхэм укъеджа нэужькIэ ахэр мамыру лъэныкъуэкIэ зэбгъэтIылъэкIыжу, зэуэ уи Iуэху пщIэуэ уежьэжыфыркъым…» [Бемурзов 2001: 5], – жиIэу щIитхыгъар.

«ПцIащхъуэр» строфаиплIу зэхэт усэщ, ауэ абы балладэм и нэщэнэ нэхъыщхьэхэр хыболъагъуэ – зы сюжет унэтIыныгъэр, гуащIэу екIуэкI Iуэхугъуэр, зэфIэхыпIэ зимыIэ конфликтыр (мыбдежым – «внутренний конфликт»-кIэ зэджэр), лIыхъужь нэхъыщхьэм и лIэныгъэу тхыгъэм кIэIунэ езытыжыр. Усэм къыхэщ пцIащхъуэ зэрыбыныр «антропоморфнэ образ» жыхуаIэм хуэдэщ – цIыхум и хьэл-щэн гуэрхэр, зэхэщIыкI-гупсысэр, зэхэщIэр, гудзакъэр ядэплъагъуу ухуахэщ. Къызэрыхэдгъэщащи, тхыгъэм пэщIэдзи, кIэухи, зызыужь сюжети иIэщ. Япэ строфам деж усакIуэм конфликтыр къызыпкърыкIыр, абы и щхьэусыгъуэр къегъэлъагъуэ – мафIэс къэхъуащ. А теплъэгъуэ шынагъуэр абы художественнэ Iэзагъ хэлъу, зэгъэпщэныгъэ, метафорэ, эпитет щIэщыгъуэхэр къигъэсэбэпурэ къретхэкI:

Жыхьэнымэр уи нэгум щIэзыгъэкI
МафIэсыр уэнжакъ унэм пэлъэщауэ,
И бзийхэр яхуищIауэ Iупхъуэ бжэхэм,
Плъыжьыбзэ и джэбыныр ирешэкI.
[Тхагапсов 2007: 50]

Мыпхуэдэу гузэвэгъуэкIэ ешэжьа хъуа сюжетыр, дауикI, фIым зэрыхуэмыкIуэнур гурыIуэгъуэщ. АдэкIэ къыкIэлъыкIуэ строфаитIым деж конфликтым зыщеужьри и гуащIэгъуэ дыдэм (кульминацэм) нос: унэ къуапэм кIэрыщIыхьа абгъуэм ис ширхэр къигъанэу лъэтэжын лъэмыкIыу, пцIащхъуэанэм и бынхэм зарекъуэзылIэ. ПцIащхъуэ-адэми, гуIэгъуэр къылъысауэ, «насып IэщIэкIыр къыхуэмыубыдыжу», абыхэм я Iуфэлъафэр къелъэтыхь. Мыбдежым укъыщеджэкIэ пцIащхъуэ унагъуэр зыгуэрым кърикъуэлыну ущогугъ, икIи, уегупсысмэ, абыхэм я абгъуэр унэ къуапэм щыкIэрыщIыхьакIэ, ар унэ бгынэжауэ щымытмэ (апхуэдэу тхыгъэм къыхэщкъым), дауикI, цIыхухэр, гъунэгъуу щыIэщ, ахэр къадэIэпыкъун хуейщ… АрщхьэкIэ, балладэм зэрыщыхабзэу, Iуэхур гуузу еух – пцIащхъуэ зэрыбыныр мафIэсым хокIуадэ. Апхуэдэу щытми, гущIыхьэ е гукъинэж тщыхъун къудейр аракъым тхыгъэм и гупсысэ

нэхъыщхьэр, и щIагъыбзэр зыхуэунэтIар, абы щIэлъ философиер куэдкIэ нэхъ куущ: езы гъащIэри щхьэузыхь зыхуэпщI хъун лъапIагъэхэрщ – пэжыгъэрщ, лъагъуныгъэрщ, адэ-анэм я псэ зэхэлъыкIэрщ – усакIуэм зи гугъу ищIыр. Псом хуэмыдэу ар усэм и кIэух ещанэ строфам деж щынэрылъагъущ. ПцIащхъуэ-адэр и унагъуэм

ДэIэпыкъуфкъым… Абгъуэр къощэтэх,
ИкIуадэу пцIащхъуэ быныр мафIэ Iэгум…
ЩилъагъукIэ ар, зеIэт, йохьэжри уэгум,
Зыкъыхедзэж и абгъуэр зыс мафIэкум…
[Тхагапсов 2007: 50]

Строфа бжыгъэкIэ зэрымащIэр, итIанэ абы къыщыIэта Iуэхугъуэм жылагъуэ мыхьэнэ иIэу, цIыхубэр къызэщIикъуэу зэрыщымытым и гугъу умыщIмэ, зы лъэныкъуэкIэ, мы тхыгъэр балладэу къэплъытэныр щыуагъэкъым. НэгъуэщI лъэныкъуэкIэ, къэдгъэлъэгъуа щыщIэныгъэ мащIэхэр тхыгъэр балладэ жанрым хуэзышэ гъуэгум фIэкIыпIэншэ лъэпощхьэпоуэ къытеувэ нэужькIи, абы щыгъуэми «ПцIащхъуэр» усэ къызэрыгуэкIкъым, атIэ сюжет зиIэ усэщ – урысыбзэкIэ «сюжетный стих» е «фабулярный стих» жыхуаIэращ.

Лъагъуныгъэ лирикэм и зыужьыпIэр цIыхухъумрэ бзылъхугъэмрэ я зэхуаку къыдэхъуэ гурыщIэм деж къыщыувыIэркъым. Лъагъуныгъэр езыр плъыфэбэщ, къуэпсыбэщ, абыкIи лъапIэщ. Тхьэгъэпсэу У. и адэ-анэм яхуигъэпса усэхэри лъагъуныгъэ лирикэм хэдгъэхьэми дыщыуэнукъым, сыту жыпIэмэ, «Си адэ», «Анэ», «Пщхьэщымытыжмэ адэр», «Си анэ», «Си адэм и гъуэгу», «Анэм и сурэт» усэхэр гухэлъ куукIэ гъэнщIахэщи. Мы тхыгъэхэм дежщ усакIуэр псом хуэмыдэу щынэхъуеиншэр, щыхейр, и сабиипсэр къабзэр щихъумар.

Ныбжьэгъугъэри, къуэшыгъэри, уеблэмэ адыгэхэм Iыхьэ лейм икIауэ ягъэлъапIэ зэгъунэгъугъэри лъагъуныгъэм и зы лIэужьыгъуэщ. Тхьэгъэпсэум и усыгъэм и ныбжьэгъухэмрэ и къуажэгъухэмрэ яхуигъэфэща усэхэми щIыпIэ хэха щаубыд: «Шэрджэс Алий» (2006), «Гу пщтыр мызагъэ» (Шэрджэс Алий и фэеплъу; 2021), «Къыр щэща» (Пхъэш МуIэед и фэеплъу; 2001), «Иджырей шэрджэсхэр» (Жыкъуэ Аслъэн и фэеплъу), «ЗекIуэлI» (Нэхущ Мухьэмэд и фэеплъу), «ЩIэблэм» (IутIыж Борис и фэеплъу), «Зэтрилъхьащ и напIэр» (Шыд Юрэ и фэеплъу), «Фыпсэущ ди къуэшхэр» (Абхъаз зауэм хэкIуэда доброволецхэм я фэеплъу), «Согъей ныбжьэгъур» (Афган зауэм хэкIуэда си ныбжьэгъу Къущхьэ Iэуес и фэелъу), «Къуажэхь» (Бемырзэ Мухьэдин хуэгъэза ныбжьэгъу шарж), нэгъуэщIхэри.

Жанр икIи жанр фащэ и лъэныкъуэкIэ ухэплъэмэ, Тхьэгъэпсэу У. и IэдакъэщIэкIхэм яхэтщ усэхэр, усэ кIэщIхэр, сюжет зиIэ усэхэр («фабулярный стих»), сонетхэр (езы усакIуэм жанрыр имыгъэнахуэми), сабийхэм папщIэ усэхэр, ауанхэмрэ гушыIэхэмрэ (усыгъэуи, прозэуи тхауэ), басняхэр, таурыхъхэр, шыпсэхэр, рассказхэр. КъедбжэкIа къудейми къегъэлъагъуэ усакIуэм лъэпкъ литературэм жанркIэ зегъэужьыным ехьэлIауэ хуищIа хэлъхьэныгъэр зэрымымащIэр. Абыхэм ящыщу сонетхэм къытеувыIэн хуейщ.

Тхьэгъэпсэум и тхылъхэм езым сонету къигъэлъэгъуауэ зы тхыгъи иткъым, ауэ абыхэм ящыщ зыбжанэ а жанрым хуэфIу йозагъэ – «Налшык», «ЩыкIым щысхь имыIэ», «Мэбанэ хьэр», «Илъэс хыщI», «ДиIэжкъым нэхъыжь», «ГурыфIыгъуэншэ», «Гур мэпIейтей» жыхуиIэхэр. Я купщIэм, къыщыIэта упщIэхэм, зытепсэлъыхь Iуэхугъуэхэм тепщIыхьмэ, мыбыхэм я нэхъыбэр зыхиубыдэр иужьрей лъэхъэнэм нэхъ зызыужьа философие сонет лIэужьыгъуэращ. Псалъэм папщIэ, «ЩыкIым щысхь имыIэ» сонетым гъащIэм и хабзэ нэхъыщхьэхэри, лъэпкъым и щыIэкIэ-псэукIэри, езы усакIуэм и дуней тетыкIэри (автобиографизм хэлъу) щызэхэухуэна гупсысэхэр щыпхрышащ. И гъэпсыкIэми занщIэу дриплъэн папщIэ сонетыр зэрыщыту къэтхьын хуейщ:

Нэхъ лъэщым зэй щытакъым <u>сыщышынэу</u>, A
*ЗыщызгъэщIыкIу сом щхьэкIи **къэмыхъуа**.* b
ИкIи напэншэм <u>сыкъыхуэгъэшыну</u>, A
*Тхьэм техьэ-текIыу **сыкъимыгъэхъуа**.* b

Сопсэу си гъуазэу адэм и <u>пэжагъыр</u>, C
*Губгъэн хуэзмыщIу мылъкум **щигъэкIам**.* d
Зепхьэну мыфейдэми <u>адыгагъэр</u>, C
*ЩымыIэ ар зезыхьэм **къефIэкIа**.* d

Псэ Iуту къалъхуу мылIэжын <u>щымыIэ</u>, E
*Шхын Iыхьи иIэу псори Тхьэм **къегъэщI**.* f
Ауэ сэхъуа щхьэхуэфIхэм щысхь <u>ямыIэ</u>, – E
*ЗытекIуэр ялIми яшхми **замыгъэнщI**...* f

Сыт яшхми, ахэр зэтолIэж <u>хьэпIацIэу</u>, G
Бын къащIэнахэр напэ щхьэкIэ <u>нацIэу</u>... G
[Тхагапсов 2023: 27]

Сонетым и рифмэ ухуэкIэри и строфа зэкIэлъыхьыкIэри инджылыз фащэм итщ: катренищрэ гупсысэр къызэщIэзыкъуэж сатыритIу зэхэтщ, сатырхэр мыпхуэдэ щIыкIэм тету рифмэкIэ зэпыщIащ – AbAb CdCd EfEf GG (цIыхубз рифмэхэр хьэрфышхуэкIэ, цIыхухъу рифмэхэр хьэрф цIыкIукIэ къэгъэлъэгъуащ). Абы къыщынэмыщIауэ, тхыгъэр сонетым нэхъ хуэщу къалъытэ стопаитху ямбым и жыпхъэмкIэ тхащ, зы щIыпIэ гуэрхэм деж ар къызыхуэтыншэ дыдэ мыхъуами. Мис, псалъэм папщIэ, етIуанэ катреным и ухуэкIэр:

∪ – | ∪ – | ∪ – | ∪ ∪ | ∪ – | ∪ пир. 4[1]
∪ – | ∪ – | ∪ – | ∪ ∪ | ∪ – пир. 4
∪ – | ∪ ∪ | ∪ – | ∪ ∪ | ∪ – | ∪ пир. 2, 4
∪ – | ∪ – | ∪ – | ∪ ∪ | ∪ – пир. 4

Мы гъэпсыкIэр адрей катренхэми, иужьрей сатыритIми (дистихым дежи) щыболъагъу. Къэдгъэлъэгъуа щхьэхуэныгъэхэр зэхэплъхьэжмэ, дызыхэплъа усэр сонету зэрыщытым щыхьэт тохъуэ.

[1] Пиррихий зытет стопар къегъэлъагъуэ.

Тхыгъэхэм я ухуэкIэм мащIэу я гугъу щытщIакIэ, Тхьэгъэпсэур усэ гъэпсыкIэми зэрыхуэIэкIуэлъакIуэр къыхэгъэщын хуейщ. Абы и IэдакъэщIэкIхэр утезашэу зы къупхъэм иту псыхьакъым, атIэ языныкъуэхэм деж усакIуэм, псалъэхэри, рифмэхэри усэ жыпхъэхэри, стопа бжыгъэ зэхуэмыдэхэри зэридзылIэ-зэдигъэджэгу щIыкIэурэ, абыхэм я купщIэм пэджэж ритмикэ зэмылIэужьыгъуи ящIелъхьэф. Зи гъэпсыкIэр нэхъ гъэщIэгъуэнхэм, зи ритмикэр нэхъ щIэщыгъуэхэм ящыщщ «Псэмрэ Iэпкълъэпкъымрэ», «Сыту гъащIэр гъэщIэгъуэну IэфI!..», «БжьыхьэкIэ», «Тхьэм и бынхэр», «Дыгъэмыс» («Дагомыс»), «ЩакIуэм и хъыбар» жыхуиIэ тхыгъэхэр. Иужьрейм нэхъ гупсэхуу къытеувыIэн хуейщ.

«ЩакIуэм и хъыбар» тхыгъэр езы усакIуэм и тхылъхэм таурыхъыу къыщигъэлъэгъуащ, арщхьэкIэ и купщIэкIэ таурыхъми, и зэхэлъыкIэкIэ, образ къэгъэщIыкIэкIэ, сюжет ухуэкIэкIэ, апхуэдэуи эпикэ гупсысэкIэм зэрытещIыхьамкIэ ар поэмэу къэлъытапхъэщ. Пэжщ, абы IуэрыIуатэ таурыхъыр и лъабжьэщ, ауэ аркъудейкъым, и кIыхьагъкIэ мифри (миф персонажхэр, миф мотивхэр, миф щIыпIэхэр) бгъуфIэу кIуэцIрокI. А псор къэплъытэмэ, тхыгъэр поэмэ жанрым зэризагъэм нэмыщI, абы и жанр фащэри IупщI мэхъу – дэ дызэреплъымкIэ, ар поэмэ-мифщ.

Тхыгъэм и пэщIэдзэм деж къыщегъэжьауэ и кIэухым нэсыхункIэ уимыутIыпщу удэзыхьэх сюжет гъэщIэгъуэн иIэщ. Абы и лIыхъужь нэхъыщхьэу хъыбарыр къэзыIуэтэжыр зы махуэ гуэрым «пылыпкъ-пылынэ» хъужауэ зы бгъэшхуэ ирохьэлIэри ахэр зэпэщIоувэ, щакIуэм и куэпкъым бгъэм и пэр хехуэ, езы щакIуэми бгъэм и нэ лъэныкъуэр къреху. Бгъэр игъэIэсэу и пэр кIапсэкIэ пипхыкIа нэужь, щакIуэр абы и пэбгым допщейри абдежым зы сыхьэт щощхьэукъуэ. ЗэрыхуэбгъэфэщэнкIэ, адэкIэ тхыгъэм къыщекIуэкIхэр щакIуэм илъагъу пщIыхьэпIэщ. Мы Iуэхугъуэми – сюжетым пщIыхьэпIэр къызэрыхыхьэм икIи и нэхъыбэкIэ абы тещIыхьауэ зэрыщытым – зи гугъу тщIы тхыгъэр поэмэ-мифым и жанр фащэм зэризагъэр иджыри зэ щIегъэбыдэ. АдэкIэ абы къыщыхъу-къыщыщIэ псори, дызыщрихьэлIэ антропоморфнэ персонажхэри, поэмэм и кIэухри жытIам щыхьэт тохъуэ. Бгъэм и пэбгым шэса щакIуэр вагъуэм дрехьей, абы дуней телъыджэ и нэгу щыщIокI, зищIыс-зыщыщ дыдэри къыпхуэмыщIэ псэущхьэ гуэрхэм щаIуощIэ икIи тхыгъэм и кIэухым деж ар «шыжь» нэ лъэныкъуэм щIылъэм кърехьэхыж. Пэжщ, зэ еплъыгъуэкIэ, сюжетыр къызэрыгуэкIыу пфIэщIынущ, ауэ усакIуэм и къэIуэтэкIэмрэ образ ухуэкIэмрэ нэхъыфI уигъэлъыхъуэну зэпэщщ, уеблэмэ языныкъуэхэм деж укъигъэуIэбжьу гъэщIэгъуэнщ. Мис, псалъэм папщIэ, вагъуэм щыпсэухэм я «шыфэлIыфэр» усакIуэм къызэригъэлъагъуэр:

… Къыпыту я кIэхэм я щхьэр,
Я щхьэншэ пкъыхэр зэфIэтщ.

ЦIыхуIэщ яфIэтыр зэуэ,
Iэбжьанэ фIейхэри кIырщ.
Я щIыбыр къысхуэгъэзауэ,
КъысIуплъэ я нэхэр плъырщ.

Джанэншэ япкъ Іуплъэгъуэджэм
Щыгъын ямыщІэ къыпфІощІ.
Жьэпкъым еуалІэ гъуэншэджым
И лъапэм шыд лъакъуэ къощ.

Шыд лъэбжьанэжьхэр лыдыжу
ДыщэпскІэ зэхэлыхьащ.
ХьэщІагъ къызах я гугъэжу,
Жин джэгури зэхаублащ.
[Тхагапсов 2023: 166]

Мыпхуэдэу телъыджэ защІэщ адэкІэ тхыгъэм дызыщрихьэлІэ псори: ищхьэкІэ къэдгъэлъэгъуа персонажхэм я унэІуту къыхэщ удхэри («*Я мэл Іэпкълъэпкъыр зэфІэту, / ЛъакъуитІкІэ ахэр зокІуэф. / ЦІыхущхьэ екІуи яфІэту, / ТэрмэшкІэ зэгуроІуэф*» [Тхагапсов 2023: 167]), «абджыхуу и джийр» псынэ гуащэри, «дыщэ ІэдэшхуэкІэ зэгуэкІа щІыгур зэхуэзышэж» лІыжьри. Иужьрейр жинхэм я пашэм и нэкІэ къызэрыщыгъэлъэгъуам тхыгъэр нэхъ гъэщІэгъуэныж ещІ. «Дзыбэ дзыусщ» зэрыжаІэу, жиным цІыху сурэтым ит, цІыхугъэ зыхэлъ, Іуэху щхьэпэ зылэжь лІыжьым теухуауэ мыхэр къепсэлъ:

– А лІыр мэпсэу къыдэижу,
ЕмыкІур екІуу къыщохъу.
И Іэпкълъэпкъ фаджэм декІуэжу
Щытыжщи, худощІ гущІэгъу.

Дэ жытІэр къыддыжимыІэ,
Іэбжьанэ кІыхь имыгъэкІ.
Шыд лъакъуэ дахи имыІэ,
Щхьэр кІэпкъкІи къримыхьэкІ.

Дэр хуэдэу мыкъуий и щхьэжьыр,
Нэбжьыцри зэй имыупс.
Сэбэп и гугъэу илэжьыр,
ЩыгубжькІэ къытфІещ «пцІыупс».

ЩІыдагъэ щІыгум къыдэжмэ,
Мажэри шхэпскІэ едыж.
ЖыгыщІэ гуэр кърачамэ,
Здыхэта дыдэм хетІэж…

Аргуэру, еплъыт, хуэпІащІэу,
ЩІы зэгуэчар зэхуешэж.
Ар хъуамэ, Іуэхур зи бащэу,
ДыркъуэщІэ лъыхъуэу йожьэж.

Хуэзгъатхэ пэтми си удхэр,
Гъуэгу пэж тесшэну слъэмыкІ.
Я къуэшщи ар унэІутхэм,
Дэщхь хъуну и гум къэмыкІ…
[Тхагапсов 2023: 170-171]

Мыбы укъыщеджэкӀэ Бальзак и зы Ӏущыгъэ уигу къегъэкӀыж: «Псори щытхышэм пкъыфӀэр лъагъугъуей щохъу» – «Там, где все горбаты, стройность становится уродством»[1] жыхуиӀэр. Мыбдежми аращ – жиным цӀыхур фӀэлъагъугъуейщ. Зэ еплъыгъуэкӀэ, мыр дыхьэшхэнщ, ауэ нэгъуэщӀ лъэныкъуэкӀэ ухэплъэмэ, Ӏуэхур куэду дыхьэгъщ. Жиным и псалъэхэмкӀэ усакӀуэм и тхыгъэм щӀагъыбзэ куу щӀилъхьащ: нэхъыщхьэу абыкӀэ къигъэлъагъуэр иджырей зэманым цӀыхухэм я зэхэтыкӀэ, дуней тетыкӀэ хъуахэрщ. Дызэрижагъуэщи, куэдым цӀыхугъэр, цӀыху хьэл-щэныр яфӀэкӀуэдащ, я напэр мылъкукӀэ ящэжащ, щыкӀахэщ, я теплъэ къудейкӀи цӀыху сурэтым икӀахэри гъунэжу яхэтщ икӀи апхуэдэ дунейм захуэу, псэ къабзэу, гущӀэгъу хэлъу къытенэжа закъуэтӀакъуэхэр ауан ящӀу къызэхэнащ.

АдэкӀэ поэмэм лъэпкъ Ӏуэхури щӀагъыбзэ куукӀэ къыхохьэ, нэхъ зэӀухауэ жыпӀэмэ, нобэкӀэ лъэпкъым езым и хабзэр ӀэщӀыб ищӀыжкӀэрэ икӀи хамэхэм ядэплъейкӀэрэ езым и ӀэкӀэ зэрызиукӀыжыр лӀыжьым и псалъэхэм щӀэгъэпщкӀуауэ тхыгъэм къыщокӀуэ. Нэхъ куужу ухэплъэмэ, адыгэм и тхыдэр къызэрекӀуэкӀам и кӀапэлъапэ гуэрхэри (псалъэм папщӀэ, зэгуэр абы и щӀыналъэр Ӏузэу къызэрабзыхьар) хыболъагъуэ. Мыращ тхьэмадэм жиӀэр:

– Вагъуэбэр Тхьэшхуэм къигъэщӀу,
ЩӀыгуищэ къыщыхихам,
Мы вагъуэ плъагъур щӀы нэщӀу
Дэ япэу дыкъехыгъат.

Тхьэшхуэ унафэм дыщӀэту,
Мы щӀылъэр дгъэщӀэрэщӀат.
ЩӀыхьым, пэжагъым дытету,
Хабзэ зэкӀуж къэдгъэщӀат.
<…>
Ауэ гу бзаджэу, щхьэхуещэу,
КъытхэкӀыу хъуащ щхьэзыфӀэфӀ.
Ягу ирихь хабзэр зэӀуащэу,
Щыхуейм деж ящӀу ней-нэфӀ.

Псэ къабзэр хъури жыӀэщӀэ,
Щхьэхуещэр хъуащ унафэщӀ.
ДащӀащ ХАБЗЭШХУЭМ пэӀэщӀэ,
КъафӀэщӀу Тхьэшхуэм пэлъэщ.

ИкӀи, дэӀуахэм емынэ
КъащыщӀри, унэӀут лъэпкъ
ЗэдыкӀэ хъуащ зы къэмынэу,
Хъуащ теплъэкӀи мэл Ӏэпкълъэпкъ.

Тет хъуахэри щӀыбырыкӀуэу
КъакӀухьу къызэхэнащ.
Тхьэм и ӀэмыркӀэ, зэмыкӀуу,

[1] Оноре де Бальзак. Цитаты, высказывания // Epoch Times Russia. Режим доступа: https://www.epochtimes.ru/content/view/77839/45/?utm_referrer=https%3A%2F%2Fyandex.ru%2F (дата обращения: 25.07.2025)

ЯщIэм ещхьыжхэу къэнащ.
[Тхагапсов 2023: 171-172]

Мыхэращ – жин пашэмрэ лIыжьымрэ я псалъэхэращ, дэ дызэреплъымкIэ, поэмэм и гупсысэ нэхъыщхьэр зыхэлъыр, абы и фIагъри зыщылъагъупхъэр. УсакIуэм образ жыIэкIэ гъэщIэгъуэнкIэ къигъэлъэгъуэн хузэфIэкIащ цIыхубэм, лъэпкъым нобэкIэ зыкъамыщIэжмэ, цIыхугъэр къезыгъэлыну лъапIагъэхэу IэщIыб ящIахэр, псалъэм папщIэ, хабзэ дахэхэр, къыдахыжу къамыгъэпсэужмэ, ахэр мыгувэу щыхупIэм зэрыхуэкIуэнур, псэущхьэ къудейуэ дунейм къызэрытенэнур.

«ЩакIуэм и хъыбар» поэмэ-мифым хужыпIэныр куэд дыдэщ, абы и купщIэм къыщегъэжьарэ и фащэм деж щиухыжу къэхутэныгъэ щхьэхуэ хуэфащэщ. Псоми я гугъу дымыщIыфми, рифмэ ухуэкIэр къыхэдмыгъэщу хъунукъым. Зы строфам и щапхъэкIэ дыхэплъэнщ:

*БгъуэнщIагъым сыщощхьэу**къуэ,***
***Къуэ** зэвхэм зы<u>**щы**</u>зоу<u>**хь**</u>.*
*<u>**Щыхь**</u>ыхъур, слъагъумэ и бжьа<u>къуэр</u>,*
<u>Къурыкъу</u>кIэ къызопшэрыхь.
[Тхагапсов 2023: 161]

Мыбдежым къыщыхьа сатырхэр кIэух рифмэмкIэ (*сыщощхьэукъуэ* ↔ *бжьакъуэр, зыщызоухь* ↔ *къызопшэрыхь*) нэмыщI, IуэрыIуатэм и рифмэ къулейхэмкIи (*сыщощхьэукъуэ* ↔ *къуэ, зыщызоухь* ↔ *щыхьыхъур, бжьакъуэр* ↔ *къурыкъукIэ*) зэпхащ. НэгъуэщIу жыпIэмэ, мы строфами поэмэм хыхьэ адрей едзыгъуэхэм я нэхъыбэми усакIуэм «рифмэ тIууащIэр» Iэзэу щегъэлажьэ, абыкIи тхыгъэм и ритмикэр къеджэгъуафIэу икIи гум иубыдэгъуафIэу шэщIа мэхъу.

Тхыгъэм и бзэри абы и купщIэмрэ фащэмрэ яхуэфэщэжу зэрытелъыджэр, зэрыщIэщыгъуэр «къызопшэрыхь» («пшэрыхь къызощI», «пшэрыхьу къызохь» къикIыу) жыхуиIэ псалъэ закъуэмкIи наIуэщ.

«ЩакIуэм и хъыбар» поэмэ-мифым хужытIэну дызыхунэмысахэр нэхъыбэми, ар лъэпкъ литературэм, хэхауэ къапщтэмэ, лиро-эпикэм и тхыгъэм нэхъыфIхэм ящыщу зэрыщытым ищхьэкIэ къыщыдгъэлъэгъуа къудейхэри щыхьэт тохъуэ.

Апхуэдэуи къэхутэныгъэ щхьэхуэ яхуэфащэщ усакIуэм таурыхъыу е шыпсэу къигъэлъэгъуауэ, ауэ басня жанрым изагъэхэу нэгъуэщI тхыгъэ зыбжанэми (и япэрей тхылъхэм басняу къыщигъэлъэгъуаи яхэтщ): «Дыгъужь бын», «Аслъэнымрэ бажэмрэ», «Джэдэщ», «Бжьэмрэ бадзэхэмрэ», «Дыгъужьыр чэтым» жыхуиIэхэр.

Мызэ-мытIэу къызэрыхэдгъэщащи, Тхьэгъэпсэу У. и IэдакъэщIэкIхэр сыт и лъэныкъуэкIи, псом хуэмыдэу жанркIэ, зэмылIэужьыгъуэщ. Апхуэдэу, абы и сабий усэхэри псэ къабзагъэр, гупсэхугъуэр щытепщэ зы дуней щхьэхуэу и творчествэм къыхолыдыкI. Ахэр адыгэбзэкIи урысыбзэкIи (Бемырзэ Зураб зэридзэкIауэ) «МэкIэрахъуэ дунейр» тхылъым хыхьащ.

Дызыхэплъахэм къызэщIэкъуауэ дызыхуашаращи, усыгъэм щыщу Тхьэгъэпсэу Увжыкъуэ зыхэмылэжьыхьа жанр къэгъуэтыгъуейщ, лирикэри

лиро-эпикэри къызэщIикъуэу. Апхуэдэуи абы лирикэм и лIэужьыгъуэ нэхъыщхьэ псоми зыщаужьащ. ЩIэныгъэлI БакIуу Хъанджэрий пэжу гу зэрылъитащи, «сыт хуэдэ жанр къимыгъэсэбэпами, Тхьэгъэпсэу Увжыкъуэ езым и хъэтI иIэжщ, зэрыусакIуэ нэсым шэч къытепхьэркъым» [Баков 2023: 9]. Нэхъыщхьэращи, ар зэрытхэ и анэдэлъхубзэр хъарзынэу ищIэ къудейм къыщынэркъым, атIэ псэкIэ зэхещIэ (псалъэм папщIэ, «Псалъэжь Iэрамэ» усэр псалъэжь защIэкIэ тхащ), лъэпкъ тхыдэм, IуэрыIуатэм, мифологием фIыуэ щыгъуазэщ. А псор щыхьэт зэрытехъуэщи, Тхьэгъэпсэу Увжыкъуэ адыгэ литературэм хэлъхьэныгъэшхуэ хуэзыщIа, ноби абы хуэлажьэ усакIуэ икIи тхакIуэ гуащIафIэщ.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

Адыгские писатели… 2023 – Адыгские (адыгейские, кабардинские, черкесские, черкесского зарубежья) писатели XIX–XXI вв. Биобиблиографический словарь. В 3-х тт. Т. III: Р–Я / под ред. Л.Б. Хавжоковой. – Нальчик: Принт Центр, 2023. – 432 с.

Баков 2023 – *Баков Х.И.* Поэт-новатор // *Тхагапсов У.А.* Крутится земля: Стихи, рассказы [На каб.-черк. яз.: БакIуу Хъ.И. Зи псалъэр щIэщыгъуэ усакIуэ // Тхьэгъэпсэу У.А. МэкIэрахъуэ дунейр: Усэхэр, рассказхэр]. – Черкесск: Карачаево-Черкесское книжное издательство, 2023. – С. 3-9.

Бемурзов 2001 – *Бемурзов М.Х.* В добрый путь! // Тхагапсов У.А. Колыбель мира [На каб.-черк. яз.: Бемырзэ М.Хь. Уанэ махуэ Тхьэм трыуигъалъхьэ! // Тхьэгъэпсэу У.А. Дуней гущэ]. – Нальчик: Эль-Фа, 2001. – С. 5-6.

Тхагапсов 2001 – *Тхагапсов У.А.* Колыбель мира [На каб.-черк. яз.: Тхьэгъэпсэу У.А. Дуней гущэ]. – Нальчик: Эль-Фа, 2001. – 108 с.

Тхагапсов 2007 – *Тхагапсов У.А.* Дети бога: Стихи и юмористические рассказы [На каб.-черк. яз.: Тхьэгъэпсэу У.А. Тхьэм и бынхэр: Усэхэмрэ гушыIэ рассказхэмрэ]. – Черкесск: Карачаево-Черкесское республиканское книжное издательство, 2007. – 144 с.

Тхагапсов 2023 – *Тхагапсов У.А.* Крутится земля: Стихи, рассказы [На каб.-черк. яз.: Тхьэгъэпсэу У.А. МэкIэрахъуэ дунейр: Усэхэр, рассказхэр]. – Черкесск: Карачаево-Черкесское книжное издательство, 2023. – 318 с.

Хавжокова 2022 – Хавжокова Л.Б. История адыгской литературы. Адыгская литература нового и новейшего времени // Адыги: Адыгейцы. Кабардинцы. Черкесы. Шапсуги / отв. ред. А.Х. Абазов, Ю.Д. Анчабадзе, А.В. Кушхабиев, М.М. Паштова. – М.: Наука, 2022. – С. 773-813.

REFERENCES

Adygskie pisateli… 2023 – Adygskie (adygejskie, kabardinskie, cherkesskie, cherkesskogo zarubezh'ya) pisateli XIX–XXI vv. Biobibliograficheskij slovar' [Adyghe (Adyghe, Kabardian, Circassian, Circassian diaspora) writers of the 19th–21st centuries. Biographical dictionary]. In 3 volumes. Vol. III: R–Ya / edited by L.B. Khavzhokova. – Nalchik: Print Center, 2023. – 432 p. (In Russ. and Kabardian-Circassian)

BAKOV H.I. *Poet-novator* [Innovative poet]. IN: Tkhagapsov U.A. The earth is spinning: Poems, stories. – Cherkessk: Karachay-Cherkess Book Publishing House, 2023. – P. 3-9. (In Kabardian-Circassian)

BEMURZOV M.Kh. *V dobryj put'!* [Bon voyage!]. IN: Thagapsov U.A. Cradle of peace. – Nalchik: El-Fa, 2001. – P. 5-6. (In Kabardian-Circassian)

THAGAPSOV U.A. *Kolybel' mira* [Cradle of peace]. – Nalchik: El-Fa, 2001. – 108 p. (In Kabardian-Circassian)

THAGAPSOV U.A. *Deti boga: Stihi i yumoristicheskie rasskazy* [Children of God: Poems and humorous stories]. – Cherkessk: Karachay-Cherkess Republican Book Publishing House, 2007. – 144 p. (In Kabardian-Circassian)

THAGAPSOV U.A. *Krutitsya zemlya: Stihi, rasskazy* [The earth is spinning: Poems, stories]. – Cherkessk: Karachay-Cherkess Book Publishing House, 2023. – 318 p. (In Russ. and Kabardian-Circassian)

KHAVZHOKOVA L.B. *Istoriya adygskoj literatury. Adygskaya literatura novogo i novejshego vremeni* [History of Adyghe literature. Adyghe literature of modern and contemporary times]. IN: Adyghe: Adyghe. Kabardians. Circassians. Shapsugs / ed. A.Kh. Abazov, Yu.D. Ancha-badze, A.V. Kushkhabiev, M.M. Pashtova. – M.: Science, 2022 . – P. 773-813. (In Russ.)

Авторым теухуауэ

Хьэвжокъуэ Л.Б. – филологие щIэныгъэхэмкIэ доктор.

Information about the author

L.B. Khavzhokova – Doctor of Science (Philology).

Информация об авторе:

Л.Б. Хавжокова – доктор филологических наук.

Тхыгъэр редакцэм кърагъэхьащ 31.07.2025 гъ.; рецензэ нэужьым къащтащ 15.12.2025 гъ.; къытрадзэнущ 30.12.2025 гъ.

The article was submitted 31.07.2025; approved after reviewing 15.12.2025; accepted for publication 30.12.2025.

Статья поступила в редакцию 31.07.2025 г.; одобрена после рецензирования 15.12.2025 г.; принята к публикации 30.12.2025 г.